

Богдан Хіхляч

ОСВІТА ПАРАФІЯЛЬНОГО УНІАТСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА НА ПОДІЛЛІ У XVIII СТ.

Досліджено питання про початкову освіту уніатських священиків, існує навчання у школах при парафіяльних церквах, а згодом у василіанських училищах. Деякі уніатські парохі продовжували освіту у православних вищих навчальних закладах, або європейських університетах.

Ключові слова: *духовенство, освіта, парафія, священик, церква.*

У 1699 р., після майже тридцятирічної турецької окупації, подільські землі були повернуті Речі Посполитій. Місцеві парафії були підпорядковані православному єпископу Львівському, Галицькому та Кам'янецькому Йосифу Шумлянському, який 1700 р. відкрито пристав на унію.

Поширюючи вплив на Подільське та Брацлавське воєводства, уніатські церковні структури – василіанські монастирі та парафіяльне духовенство – розгорнули мережу навчальних закладів, покликаних забезпечити підтримку засобами освіти справи поширення унії в краї.

Історіографія даної проблематики знайшла своє відображення в працях російських істориків XIX ст.: Лотоцького А., Яворовського М., Сіницького Д. та ін. Крім робіт зазначених авторів були залучені архівні документи, зокрема візитації, які дозволили більш ґрунтовно дослідити це питання, деталізувати та поглибити його вивчення.

Метою даної статті є висвітлення освітнього рівня уніатського пароха на Поділлі у XVIII ст.

На початок XVIII ст. основними формами освіти дітей були домашня освіта та навчання у парафіяльних дяківських школах. Крім того, існували школи для псаломщиків, наприклад, при церкві на честь Воздвиження Хреста Господнього в с. Сальнику Вінницького повіту¹. З поширенням позицій Уніатської церкви на схід і південний схід Поділля, контроль над діяльністю парафіяльних шкіл переходив від православного до уніатського духовенства. Це спричиняло зміну в церковно-освітньому орієнтуванні дітей та впровадження уніатської катехизації. Повернення парафії під контроль православного духовенства, зумовлювало відповідні зміни і в орієнтації навчання в дяківській школі. З середини XVIII ст. все активнішою стає присутність в освітньому полі на Поділлі монахів-василіан, яка тривала з середини XVIII ст. до 1832 р., коли була зачинена їхня остання школа, що знаходилася в м. Бар².

Релігійна освіта молодого покоління зазвичай починалася з вивчення Букваря, Часослова, Псалтиря та завершувалася читанням Священного Письма й богослужбових книжок. Така методика навчання була традиційною.

У кожній парафії в дяківській хаті містилася школа, яку відвідувало кілька сільських хлопчиків, де вони вчилися грамоти за Букварем, а також читали Псалтир та Часослов. Дітей навчали також катехизму, церковного співу і початків арифметики та трохи латини³. Найбільш здібний з учнів брав участь разом з наставником у богослужіннях, співаючи в хорі. Таких осіб, за винятком тих, хто починав вивчати буквар, було п'ять та більше. Вони називалися школярами, їх традиційно пов'язували з діяльністю парафіяльного храму. Метою такого навчання було отримати собі місце паламаря або дячка як ступінь до священства. Коли з парафії вибував дячок, на його місце громада обирала найбільш умілого й чесного школяра⁴. За процесом навчання, яке здійснював дяк, наглядав священник, від якого вимагали це робити уніатські офіціали та декани.

Будинок, в якому містилася школа, знаходився поблизу церкви, про що свідчать візити уніатських церков. Так, в с. Должок, Погребищанського деканату, Вінницького повіту, Брацлавського воєводства, згідно візитації 1791 р. «школа поблизу цвинтаря, від церкви на північ. Будинок з сіньми та коморою. Школа вільна від усіх повинностей»⁵. В с. Спичинці того ж деканату, «школа близько церкви за цвинтарем на південь, хата з сіньми та коморою вибудована для мешкання служителів церкви, вільна від усіх повинностей»⁶. В с. Губник, Гайсинського деканату, Вінницького повіту «школа поблизу церкви. Хата з коморою та сіньми з дерева»⁷.

Уніатський священник також долучався до освіти своїх парафіян через найуспішніший спосіб поширення віри – проповіді та катехизацію. Парафіяни зобов'язані були ходити на святу службу (літургію) й звичайне богослужіння у неділю та святкові дні, а також посилати дітей на катехизм⁸. До заходів морального виховання пастви, яке здійснювалось окремо в кожній парафії, на парафіян впливали також місіонери завдяки «місіям», де катехитичне вчення також стояло на першому плані, до того ж супроводжувалося урочистою обстановкою, релігійними обрядами та процесіями, для підсилення враження на людей⁹.

У візитаціях церков, зокрема, тульчинської церкви Успіня Пресвятої Богородиці, зазначалося, що «священник повинен мати пастирські обов'язки, проводити християнські науки в неділю та на свята, а також щоденні християнські молитви, Божі й церковні заповіді, катехизм не тільки в неділю та свята, а тих хто не вміє й не знає таких, до сповіді, інших

християнських обрядів не пускати доки не навчаться. Натомість парафіянам необхідно бути слухняними в повинностях та християнських обов'язках перед своїм пастирем»¹⁰. Генеральний візитатор кам'янецької консисторії вимагав 1758 р., щоб «священики всіяко турбувалися про спасіння душ, якими керували», «вчили паству молитов, істин віри», а парафіяни зобов'язувалися «ходити на молитви та вчити їх»¹¹. Отже, уніатське духівництво надавало катехизації першорядного значення.

Заможні парафіяни для навчання своїх дітей наймали домашніх вчителів. Ними були, як правило, вихованці католицьких чи уніатських шкіл, а інколи – студенти Київської колегії. Часом такі вчителі влаштовували в певному населеному пункті справжню домашню школу, для якої винаймався будинок, де жив викладач з учнями. Винагорода вчителеві визначалась тоді звичайним способом приватних шкіл – від кожного учня і становила по п'ять полтин на рік. Викладача забезпечували харчами, одягом, оплачували його житло й надавали дрова для опалення. В таких школах навчали читати та писати польською, церковнослов'янською, іноді латинською мовами¹².

За свідченнями істориків XIX ст., більшість дітей здобувала освіту в домашніх умовах. Особливо це стосувалося дітей із священницьких родин. Так, відомо, що священник Микола Симеонович з с. Безштанкова Чечельницького деканату Брацлавської губернії навчався у рідного дядька «руської грамоти, письма та ірмологію»¹³. Освіту вдома здобули й священники Пантелеймон Миронський з с. Івашкової Слободи, Іоанн Матусевич з с. Сербів, Іоанн Паніш з с. Кам'яної Чечельницького деканату¹⁴. В Брацлавському деканаті – священники Гавриїл Шендеровський з с. Озерної, Олексій Морозовський з с. Крушинівки, Іоанн Велчин з с. Кришинців¹⁵. Подібна ситуація була в інших деканатах: браїлівському, немирівському, гранівському, уманському, комаргородському, животівському¹⁶. Частині священників удавалося продовжити навчання. Так, священник Дмитро Малжевський з м. Літина після домашньої освіти, навчався у «вінницькій академії латинської мови по клас риторики»¹⁷. Велебний Стефан Корженицький навчився від батьків-уніатів «читати й писати по-руськи, а згодом закінчував освіту в руській школі». Пізніше був дяком в м. Тульчині, а потім отримав презенту в м. Китайгород Брацлавського повіту. Священник Даниїл Кілугер з с. Куниче Брацлавського повіту «отримав виховання спочатку в руській школі, а після в латинській по клас риторики»¹⁸. До класу риторики у школі довчився й парох Андрій Базенич з церкви Народження Пані Марії Матері Божої, с. Круподеринці Вінницького повіту¹⁹. Натомість уніатський священник Яків

Лозинський з с. Слобода Осіївська Брацлавського воєводства, був вихованцем Шаргородської школи²⁰.

Подекуди священики, які самі не змогли отримати добрі знання, піклувалися про освіту своїх дітей. Так, парох Євдоким Новохацький (50 років) з м. Погребище Вінницького повіту, який «в школах не вчився, лише руській», має сина у Вінниці на навчання в четвертому класі²¹. Трьох синів у вінницьких школах на навчання мав священик Роман Семечинський з с. Спичинці, Вінницького повіту. Сам же парох «дуже мало в школах навчався»²².

Джерела фіксують випадки, коли нижче сільське духовенство починало навчання у василіанських школах. Однак, провчившись недовгий час в нижніх класах інфіми, граматики й т. д., закінчували свою освіту при церквах, під керівництвом місцевих священиків та дяків, а потім завершували підготовку до священицького сану при єпископських кафедрах.

Із 43 заяв, поданих в 1794 р. до Уманського духовного правління уніатськими священиками про прийняття їх у православ'я, бачимо, що тільки 15 з них навчалися в училищах, 28 вчилися вдома або були дячками. З 52 подібних заяв, які поступили в Рашківське духовне правління, видно, що лише 10 священиків свого часу відвідували школи, а інші 42 отримали сан після домашньої підготовки та служби при церквах. Із 35 заяв, поданих до Чечельницького духовного правління – 17 майбутніх парохів вчилися в школах, а 18 – стали до священицького служіння після домашньої підготовки, при чому 10 з них служили дячками від 5 до 8 років²³.

На загалом вищому, ніж у православного духовенства, освітньому рівні уніатських священиків позначалося шляхетське походження їхньої значної частини. Як зазначав В. Липківський в своїй розвідці про унію на Липовеччині, «уніатське духівництво, яке прийшло на зміну православному, відразу ж виділяється своєю інтелігентністю, освіченістю. Майже всі священики-уніати того часу походили з «породи шляхетської, благородної», значно менше з духовного правління. Всі вони, крім навчання руської та польської грамоти в батьківському домі, одержували ще й шкільну освіту, «тракували латину, а деякі навіть французьку мову по клас синтаксису, піїтику, риторіку, а деякі навіть по клас філософію», – навчалися в школах уманських, вінницьких, в Тульчині, Житомирі і були..., як мовиться в презентях, «людьми до стану капланського здатними, побожного життя й звичаїв поштивих, добре в артикулах віри святої обізнаними, в усьому досконалыми»²⁴.

До заснування Едукаційної комісії (1773 р.), польський уряд особливо не переймався участю в народній освіті та шкільній справі, будучи тільки

покровителем училищ, які засновували міста та різні корпорації, що переслідували свої власні цілі. Загальної, строго визначеної системи освіти не було. В Речі Посполитій освітою займалося духовенство, тому ті школи, в яких навчалися майбутні уніатські священики, перебували переважно в повному розпорядженні різних чернечих орденів: єзуїтів (до їх ліквідації 1773 р.), піарів, василіан. На Поділлі Василіанський Чин мав школи в Бару, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Маліївцях, Сатанові, Умані. Шаргороді

Окрім початкових шкіл при уніатських церквах, василіанських закладах освіти, подоляни вчилися й в православних вищих школах. Ті священики, які в першій половині XVIII ст. залишилися у православ'ї, відправляли своїх дітей для навчання до Київської Академії. За інформацією джерел, навіть деякі уніатські священики як от о. Афанасій та паламар Михайло Балицький з с. Чернокозинець Кам'янець-Подільського повіту у 1753 р. віддали своїх дітей вчитися до Києва. За такі вчинки священик і паламар отримали покарання²⁵. До класу риторики в Київській Академії на початку 60-х років XVIII ст. навчався Матвій Матковський, який потім став уніатським священиком в с. Мазурове Бершадського повіту²⁶. Священик Іоанн Витшинський з с. Кидрасівки Брацлавського деканату, окрім домашньої освіти, ще вчився латинської мови в Київській академії²⁷. Уніатський священик (32 роки) с. Самгородка Тульчинського повіту від 1784 р. навчався в Київській академії латинської мови й був приєднаний до православ'я 27 вересня 1794 р.²⁸

Однак вчитися в Київській Академії могли небагато людей. На перешкоді ставали її віддаленість, недостатність матеріальних засобів духовенства, а також те, що Київ був відокремлений від Поділля державним кордоном ще з 1667 р. Ті ж з православних, які здобували повну освіту в Київській Академії, не завжди поверталися до свого краю, а йшли на схід України, де могли працювати без всякої боротьби з католиками чи уніатами²⁹. Наприклад, писар Гадяцької полкової канцелярії Микола Ставицький 29 жовтня 1773 р. просив про видачу відкритого наказу для пошуку собі місця священика в закордонних місцях, які належали до єпархії Преосвященного Іова. В донесенні він зазначив, що «народився в м. Сатанові, вчився у Київській академії латинській мові до класу філософії, а потім відправився у Гадяцький полк, де спочатку займався навчанням дітей земського судді Войни, а потім був писарем в полковій канцелярії». 31 жовтня йому надали дозвіл для пошуку місця священика³⁰.

Окрім Київської академії, деякі подоляни, незважаючи на далеку відстань, знаходили можливість вчити своїх дітей у Переяславській семінарії. Так, в школі аналогій вчився Яків Ілляшевич з с. Кузьминців

Могилівського повіту; в школі граматики – Арсеній Левандовський з с. Вербки Вінницького повіту та Леонтій Семенович з с. Плискова Липовецького повіту; в школі філософії – Яків Терлецький з с. Полянок Брацлавського повіту³¹. Проте відрядження дітей до Києва чи Переяслава була нечастим явищем, доступним лише не багатьом. Для значної більшості краян це було недосяжною розкішшю, тому вони вдовольнялися місцевими навчальними закладами через їх близькість та доступність.

Підсумовуючи зазначимо, що церкви у XVIII ст., як і в попередні часи, були осередком здобування освіти для населення. При храмі, як правило, діяли малі школи – до 20 учнів з дуже скромною навчальною програмою. В них, звичайно, навчали читати й писати руською (українською) і та польською мовами, катехизму, церковного співу і початків арифметики та трохи латини. Наступним щаблем освіти були школи, якими опікувалися ченці-василіани. На Поділлі таких було шість, в яких налічувалося по кількасот учнів. У них здобували освіту не тільки католики й уніати, але і діти православних священиків. Навчання провадилося латиною та польською в шести класах, причому перший ділився на два: підготовчий та початковий. Проте, як свідчать церковні документи (описи церков, візити, списки священнослужителів), не всі священики здобували повну освіту. Багато з них припиняли навчання після риторики чи філософії. Ті ж хто здобував повну освіту й мав можливість продовжувати навчання, їхали у вищі школи Львова, Вільно, Кракова або Києва чи, рідко, Переяслава. Отримавши дипломи таких університетів чи колегій, вони ставали місіонерами, викладачами й поверталися на Правобережжя працювати в місцевих школах, провадити місіонерську чи душпастирську роботу.

1. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подол. епархии / [под ред. Сецинского Е.]. – Каменец-Подольск: Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – С. 264.
2. Яворовский Н. Историко-статистическое описание г. Бара и заштатного Барского Свято-Покоровского монастыря / Н. Яворовский // ПЕВ. – 1875. – № 17. – Часть неофициальная. – С. 512.
3. Harasym I. Geneza i rola monastycyzmu bazylikańskiego w historii Cerkwi Greckokatolickiej od XVI do XX wieku / I. Harasym // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1997. – N 4-5. – S. 237.
4. Лотоцкий А. Где обучалось подольское духовенство до учреждения Подольской духовной семинарии. (По поводу столетия устройства Подольской духовной семинарии): Исторический очерк / А. Лотоцкий. – Каменец-Подольск: Тип. Под. губ. правл., 1898. – С. 46.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі ІР НБУ). – Ф. І. – № 2479. – Арк. 26.

6. Там само. – Арк. 32.
7. Державний архів Вінницької обласні (далі ДАВО). – Ф. Д-471. – Оп. 1. – Спр. 218. – Арк. 142.
8. Памятники униатской церковно-литературной деятельности, в конце прошлого и начале настоящего столетия. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губ. правл., 1877. – С. 16.
9. Там же. – С. 18.
10. Wizytacje generalni parafii unickich w wojewódstwie Kijowskim i Braclawskim po 1782 roku / [opracował i wydał Marian Radwan]. – Lublin: TN KUL, 2004. – S. 462.
11. Яворовский Н. Памятники униатской церковно-литературной деятельности в конце прошлого и начале настоящего столетия / Н. Яворовский // ПЕВ. – 1877. – № 14. – Часть неофициальная. – С. 417.
12. Лотоцкий А. Указ. соч. – С. 47.
13. Лобатынский С. Движение униатов к православию в Брацлавщине при Переяславских епископах Гервасии и Иове / С. Лобатынский // ПЕВ. – 1889. – № 7. – Часть неофициальная. – С. 177.
14. Там же. – С. 177-182.
15. Там же. – № 9. – Часть неофициальная. – С. 204-207.
16. Там же. – № 10. – Часть неофициальная. – С. 224-234; № 11 – 12. – Часть неофициальная. – С. 250-261; № 13. – Часть неофициальная. – С. 328-339.
17. Там же. – № 10. – Часть неофициальная. – С. 231.
18. Венгрженовский С. Материалы для истории унии в бывшем Брацлавском воеводстве во второй половине XVIII века / С. Венгрженовский // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии / [под ред. Яворовского Н. И.]. – Вып. 5. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. правл., 1890/1891. – С. 129.
19. ІР НБУ. – Ф. І. – № 2479. – Арк. 56 зв.
20. Венгрженовский С. Указ. соч. – С. 133.
21. ІР НБУ. – Ф. І. – № 2479. – Арк. 40.
22. Там само. – Арк. 32.
23. Лотоцкий А. Указ. соч. – С. 44.
24. Липковский В. Уния и воссоединение униатов в 1794 – 1795 году в пределах нынешнего Липовецкого уезда / В. Липковский // КЕВ. – 1895. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 999.
25. Сецинский Е. К истории унии в Подолии / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1889. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 460-461.
26. Лобатынский С. Материалы для истории унии в Подолии / С. Лобатынский // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Вып. 2. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. упр., 1878 – 1879. – С. 82.
27. Лобатынский С. Движение униатов к православию в Брацлавщине при Переяславских епископах Гервасии и Иове / С. Лобатынский // ПЕВ. – 1889. – № 9. – Часть неофициальная. – С. 201.
28. ДАВО. – Ф. Д-669. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 88.
29. Синицкий Д. Исторические сведения о Подольской духовной семинарии / Д. Синицкий. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. управл., 1866. – С. 2.

30. Лобатынский С. Церковно-административная деятельность преосвященного Иова, епископа Переяславского и Бориспольского в Брацлавщине (1770 – 1776 г.) /С. Лобатынский // ПЕВ. – 1890. – № 23. – Часть неофициальная. – С. 502-503.
31. Лотоцкий А. Указ. соч. – С. 32.

SUMMARY**B. Khikhlach****THE EDUCATION OF PAROCHIAL UNIATES CLERGY ON PODILLYA IN THE XVIII CENTURY.**

In the article a question is affected about primary education of Uniate priests, which those obtained in schools at parochial churches, and afterwards in basilian schools. Some Uniate priests continued education for Orthodox higher educational establishments, or European universities.

Key words: Clergy, education, parish, priest, church

Анатолій Лисий

ШАРГОРОДСЬКА ВАСИЛІАНСЬКА ШКОЛА ТА ЇЇ ВИКЛАДАЧІ І УЧНІ

Розглядається питання просвітницької діяльності василіанської школи у Шаргороді. Йде мова про філософські студії для ченців ордену, а також аналізуються шкільні програми для світської молоді і стан викладання.

Ключові слова: василіани, монастир, школа.

Сьогодні немає можливості визначити, скільки було василіанських (базиліанських) шкіл у ордену при його виникненні в польській провінції, але зрозуміло, що недостатньо. Тому апостольська столиця не раз нагадувала генералу василіан, щоб в кожній провінції було по чотири школи: дві теологічні і дві філософські. На зборах Брестської капітули в 1751 році керівники ордену радилися, як виконати розпорядження Папи Римського, і в наступні роки кількість шкіл або студій збільшилася. При монастирях було засновано навчальні заклади з різними навчальними програмами. Наприклад, у Львові, Кам'янці-Подільському, Замості вчили теології, риториці – в Білостоці, філософії – в Луцьку, а в Збаражі і Лаврові також спрямовували час на філософські студії. В Острозі розквітали математичні науки, а в Гощі – велика риторика¹.

У Шаргороді також були такі філософські студії, і на капітулі в Білостоці у 1763 році схвально згадували ректора шаргородської школи о. Платона.